

İBN EBÜ DİNÂR

(ابن أبي دينار)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Ebî'l-Kâsım er-Ruaynî
el-Kayrevânî
(ö. 1110/1698'den sonra)

Tunuslu tarihçi.

Kayrevan'da doğdu. İlk öğrenimini fakih olan babasından gördükten sonra Tunus'a giderek tahsilini Zeytûne Camii'nde ve diğer medreselerde tamamladı. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed Futâte başta olmak üzere dönemin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Kādî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserini okuttu. Babasının Kayrevan'daki *Şahîh-i Buḥârî* hatim merasimleriyle ilgili bir risâle yazdığı kaydedilir. İbn Ebû Dînâr önce Sûse'de, ardından Murad Bâi b. Emîr Hammûde Paşa (ö. 1086/1675) zamanında Kayrevan'da kadılık yaptı. Arapçası zayıf olmakla birlikte bazı nesir ve şiir örnekleri bıraktı.

Eserleri. İbn Ebû Dînâr'ın en meşhur eseri *el-Mû'nis fî aḥbâri İfrîkiyye ve Tûnis*'tir. 1092 (1681) veya 1110'da (1698) telif edilen eser, Hafsîler'in son dönemiyelerinde Tunus'taki dayıların ve bilhassa müellifin yaşadığı dönemin Tunus tarihi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Müellif bu eserini, İbnü's-Şemmâ' el-Hinâtâtî'nin *el-Edilletü'l-beyyinetü'n-nûrâniyye fî mefâḥiri'd-devleti'l-Hafsiyye* adlı eserine zeyil olarak yazmıştır. Eserini kaleme alırken diğer bazı eserlerden ve şifahî bilgilerden de faydalanmıştır (faydalandığı kaynaklar için bk. Ahmed Abdüsselâm, *el-Mû'errihûne't-Tûnisiyyûn*, s. 161 vd.). *el-Mû'nis* mukaddimeden sonra yedi bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Kuzey Afrika ve Tunus'un coğrafya ve topografyası ile müslümanlar tarafından fethi, Fâtımîler, Zîrîler, Hafsîler ve Osmanlılar'ın Tunus'taki hâkimiyeti kitabın temel konularını oluşturur. Hâtimede Tunus'taki bazı örf ve âdetlere yer verilmektedir. *el-Mû'nis*'in birçok baskısı yapılmıştır (Tunus 1286/1869, 1350/1931; nşr. Muhammed Şemmâm, Tunus 1967; Kahire 1972; Beyrut-Tunus 1993). Eser, Péli-sier ve Rémusat tarafından *Histoire de l'Afrique et de Tunis* adıyla Fransızca'ya tercüme edilmiştir (Paris 1845).

İbn Ebû Dînâr'ın diğer bir eseri *Hidâyetü'l-müte'allim fî âdâbi't-te'allüm*'dür. Çocuk eğitimiyle ilgili bu risâlenin sonunda müellifin bazı şiirleri de bulunmak-

tadır. Eserin bir nüshası Zeytûne Camii el-Mektebetü'l-Ahmediyye'de kayıtlıdır (nr. 14700). İbn Ebû Dînâr'ın *Menâkıbü'l-e'immeti'l-erba'a* adlı eseri Tunus'ta basılmıştır (1285/1868). Müellife, *Teḥallüşu zevi'l-mevedde ve's-şafâ' li-ḥatmi evâḥiri's-Şifâ* ve *Ruḍâbü'l-'aḳik fi'r-ravzi'l-enik fî mücârâti'l-iḥvân ve aḥvâli's-şâḥib ve's-şiddik* adlı eserler de nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Dînâr, *el-Mû'nis fî aḥbâri İfrîkiyye ve Tûnis*, Beyrut 1993; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 307; Brockelmann, *GAL*, II, 607; *Suppl.*, II, 682; *İzâhu'l-meknûn*, II, 607; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 229; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1965, II, 734-735; Ahmed Abdüsselâm, *el-Mû'errihûne't-Tûnisiyyûn* (trc. Ahmed Abdüsselâm - Abdürrezzâk el-Hulevî), Tunus 1993, s. 157-174; a.m.f., "İbn Ebî Dînâr", *Mevsû'atü'l-ḥaḍâratü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 113-114; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü'ellifîn*, II, 315-320; J. G. Magnin, "İbn Abî Dinar: Description de Tunis", *IBLA*, XIV (1951), s. 150-182; a.m.f., "Coutumes des fêtes à Tunis au XI-XVIIe siècle d'après Ibn Abî Dinar", a.e., XV (1952), s. 387-421; René Basset, "İbn Ebî Dînâr", *IA*, V/2, s. 724-725; H. R. Idris, "İbn Abî Dînâr", *EP* (İng.), III, 683-684; Sâdik Seccâdi, "İbn Ebî Dînâr", *DMBİ*, II, 451.

SABRİ HİZMETLİ

İBN EBÜ DUÂD

(ابن أبي دؤاد)

Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Duâd Ferec
b. Cerîr b. Mâlik el-İyâdî
(ö. 240/854)

Abbâsî Devleti'nde başkadılık yapan
ve mihne olayında etkili olan
Mu'tezilî âlim.

160 (776-77) yılında Basra'da veya Halep civarındaki Kinnesrîn'de doğdu. Arap asıllı olup İyâd'a nisbet edilir. Asıl adı Ferec olan ve Ebû Duâd (Ebû Duvâd, Ebû Dâvûd) diye tanınan babası gemilere zift sürme işiyle uğraştığından İbn Kayyâr diye de anılmıştır. İbn Ebû Duâd, küçük yaşta babasıyla birlikte Dimaşk'a giderek ilim tahsiline başladı. Özellikle kelâm ve fıkıh ilimlerine ilgi duydu. Basra'ya gidip orada Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın öğrencisi oldu. Vâsıl b. Atâ'nın talebelerinden Heyyâc b. Alâ es-Sülemî ve Bîşr b. Mu'temir ile kelâmî konularda müzakerelerde bulundu ve itizâlî fikirleri öğrenirken onlardan da faydalandı. Fıkıhî konularda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine tâbi oldu. Halife Me'mûn döneminde genç yaşta Basra'ya kadı olarak tayin edilen Yahyâ b. Eksem'

le tanıştı. Halife Me'mûn'un, huzurunda düzenlenecek ilim meclislerine katılmaları için Basra'da bulunan âlimler arasından beş kişiyi seçip göndermesi yolunda Yahyâ b. Eksem'e emirname yazması üzerine İbn Ebû Duâd da Bağdat'a gidecek heyete dahil edildi. 204 (819) yılında Yahyâ b. Eksem'le birlikte Bağdat'a giden ve Me'mûn'un huzuruna çıkarılan İbn Ebû Duâd güzel konuşması, derin bilgisi ve üstün zekâsıyla halifenin dikkatini çekti. Me'mûn bundan sonra toplanacak meclislere katılmasını istedi ve böylece halifenin en yakın adamları arasına girdi. Halku'l-Kur'ân meselesindeki görüşünü Me'mûn'a kabul ettirdi ve buna muhalif fikir ileri sürenlerin sorguya çekilmesini sağladı. Me'mûn'un, kendisinden sonra halife olan Mu'tasım-Billâh'a yaptığı tavsiye üzerine İbn Ebû Duâd her konuda görüşüne başvurulana önemli bir şahsiyet haline geldi ve Yahyâ b. Eksem azledilerek onun yerine başkadılığa tayin edildi. Haksız kazanç sağlamakla itham edilen Hâlid b. Yezîd gibi bazı devlet adamlarını hemen cezalandırmak isteyen Halife Mu'tasım-Billâh'ın isabetsiz kararlar vermesini engellemeye çalıştı ve bu konuda oldukça başarı gösterdi. Yöneticilere halka şefkatle muamele etmelerini, tabii âfetlerde zarara uğrayanlara ve fakirlere devletin yardım elini uzatmasını sağlamak için büyük gayret sarfetti.

İbn Ebû Duâd, halku'l-Kur'ân meselesinde Mu'tezile'ye muhalefet eden muhafazakâr âlimlere baskı yapması için Halife Mu'tasım-Billâh'ı teşvik etti ve bu arada Ahmed b. Hanbel'in hapse atılıp işkenceye tâbi tutulmasına sebep oldu. 220 Ramazanında (Eylül 835) hapisten çıkartıp halifenin huzuruna getirttiği Ahmed b. Hanbel ile halku'l-Kur'ân meselesini tartışıp görüşünü kabul ettirmeye çalıştıysa da bunu başaramadı. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel'i tekrar hapse attırdı. Mu'tasım-Billâh'ın vefatından sonra Vâsîk-Billâh döneminde de nüfuzunu korudu ve halifenin kendisine danıştığı en yakın adamı oldu. Vezir İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik ile aralarında görüş ayrılıkları doğdu ve her zaman ona muhalefet etti. Zaman zaman Vâsîk-Billâh'la üst düzey yöneticileri arasında meydana gelen ihtilâfları çözdü. Vâsîk ölünce Mütevekkil-Alellah'a biat edilmesi için büyük gayret sarfetti ve bunu başardı. İbn Duâd Cemâziyelâhîr 233'te (Ocak 848) felç oldu ve yerine oğlu Ebû'l-

Velîd Muhammed b. Ahmed başkadılığa getirildi. Halku'l-Kur'ân konusundaki tartışmaları yasaklayan Halife Mutevekkil-Alallah, hem İbn Ebû Duâd hem de görevini kötüye kullanan oğlu Ebû'l-Velîd ile irtibatını kesti ve Ebû'l-Velîd'i 237 (851) yılında görevinden azletti, ayrıca mallarına el koydurup kendisini hapse attırdı. Daha sonra para karşılığında serbest bırakılan Ebû'l-Velîd Zilkade 239'da (Nisan 854) öldü. İbn Ebû Duâd da Muharrem 240'ta (Haziran 854) Bağdat'ta vefat etti ve evinde defnedildi.

Kaynaklar İbn Ebû Duâd'ın hâfızası güçlü bir şair, edip, kelâm ve fıkıh ilimlerini iyi bilen, âlimleri himaye eden, cömert, vefakâr, alçak gönüllü bir kişi olduğu hususunda birleşmektedir. Di'bil el-Huzâî *Tabakâtü's-şu'arâ'*nda onu iyi bir şair olarak nitelendirmiş ve bazı şiirlerini nakletmiştir. Ebû Ubeydullah el-Merzûbânî de İbn Ebû Duâd'ın şairliği ve halifelerle olan ilişkilerini *el-Mürşid fi ahbâri'l-mutekellimîn* adlı eserinde anlatmıştır. Ebû Bekir el-Cürcânî, İbn Ebû Duâd'dan daha güzel konuşan birini görmediğini söyler. Ebû Temmâm et-Tâî de divanında onun hakkında övgü dolu kasidelere yer vermiştir. Câhiz, Vezir İbnü'z-Zeyyât'ın dostu olmasına rağmen İbn Ebû Duâd'dan övgü ile söz etmiş, onun bütün ilimlere vâkıf bir âlim ve değerli bir şair olduğunu, insanların yaptığı hataları bağışladığını ve âlimleri himaye ettiğini belirtmiştir. Zira İbn Ebû Duâd, tutuklanmak istenen Câhiz'in serbest bırakılmasını sağladığı gibi *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserini kendisine hediye etmesi münasebetiyle ona 5000 dinar vermişti. İbn Ebû Duâd özellikle Mu'tezile âlimlerini halifelerle tanıştırmış ve onlara maddî destek sağlamıştır.

İbn Ebû Duâd'a yöneltilen en önemli eleştiri, onun halku'l-Kur'ân meselesinde Sünnî âlimlere baskı uyguladığının ileri sürülmesidir. Kendisinden önce Sümâme b. Eşres, Mu'tezile anlayışının resmî bir mezhep haline gelmesi için gayret göstermişse de halifeler nezdinde yeterli nüfuza sahip bulunmadığından başarılı olamamıştır. İbn Ebû Duâd'ın Me'mûn, Mu'tasım-Billâh ve Vâsiq-Billâh üzerindeki geniş nüfuzunun yanı sıra başkadılık görevinde bulunması Mu'tezile'nin resmî mezhep haline gelmesini temin etmiş, dolayısıyla inanç ve düşünce hürriyetini kısıtlayan mihne* olayının gerçekleşmesine de yol açmıştır. Kelâmî ve fikhî konularda herhangi bir eserine rastlanmayan

İbn Ebû Duâd'ın kelâma dair görüşleri çerçevesinde sadece halku'l-Kur'ân meselesinde Ahmed b. Hanbel ile yaptığı tartışmalar nakledilmiştir. Bu tartışmalarda İbn Ebû Duâd bir şeyin ya kadim veya hâdis olabileceğini, Allah'tan başka kadim varlık bulunmadığına göre Kur'an'ın hâdis ve Allah'ın da onun rabbi olduğunu kabul etmek gerektiğini savunup Ahmed b. Hanbel'i Kur'an'ın ezeliliği fikrinden caydırmaya çalışmıştır (Câhiz, III, 293-294). İbn Ebû Duâd, bu tavrı sebebiyle müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünniler nezdinde itibarını kaybetmiştir. Nitekim Ebû'l-Haccâc el-A'râbî, yazdığı şiirlerde onu şiddetle eleştirip din-den dönmekle itham etmiş, Avn b. Muhammed el-Kindî de İbn Ebû Duâd'ın müslüman olduğunu söyleyenlerin öldürülmesi gerektiğini iddia edecek kadar aşırı bir tepki göstermiştir. Sübkî, İbn Ebû Duâd'ın Hz. Peygamber ve ashabının bilmediği şeyleri bildiğini söylediğine dair rivayetlerin asılsız olduğuna dikkat çekerek ve bu tür rivayetlerin muhaliflerinin taassubundan kaynaklandığını belirtir (*Tabakât*, II, 55). Fehmî Ced'ân da iddia edildiği gibi İbn Ebû Duâd'ın mihnenin gerçekleşmesinde herhangi bir rolü bulunmadığını, aksine onu hafifletmeye çalıştığını, halifelerin âlimlere işkence yapmasını engellemek istediye de başarılı olmadığını kaydetmektedir (*el-Mihne*, s. 107, 275). İbn Ebû Duâd'ın itikadî konularla ilgili olarak görüş beyan ettiği diğer bir husus da Allah'ın görülmesi meselesidir. İbn Ebû Duâd, âhirette Allah'ın görüleceğini kanıtlamak için Sünniler'ce ileri sürülen rü'yet hadislerinin zayıf olduğunu ve isnad açısından problemler taşıdığını söylemiştir (Sübkî, II, 147).

İbn Ebû Duâd hakkında muhalifleri ve taraftarlarınca yapılan değerlendirmelerde tarafgirlik hâkim olmakla birlikte Fehmî Ced'ân'ın iddiasının aksine mihne olayında önemli rol oynamış, Mu'tezile âlimlerini ve kendi mezhebinin korumaya çalışmış, devletin gücünü kullanarak muhaliflerinin inanç ve düşünce hürriyetini engellemiş, onun bu tavrı sonuçta Mu'tezile'nin aleyhine olmuştur. İbn Ebû Duâd hakkında Câhiz *Risâle ilâ Ebî Abdilâh Ahmed b. Ebî Du'âd* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 949; *Resâ'ilü'l-Câhiz*, Kahire 1399/1979, I, 313-319) ve Abdullah b. Muhammed el-Ezdi *Münâzara fî mes'eleli halki'l-Kur'ân ma'a Ahmed b. Ebî Du'âd* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1190) adıyla birer risâle yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1399/1979, I, 89, 93, 313, 317-318; III, 293-294; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 108; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 155, 189; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 39; Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. Abbûd eş-Şâleci), Beyrut 1391-93/1971-73, II, 74, 102-103; III, 67-68; V, 220; VII, 191-192, 246-247; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 210, 212, 213; Kâdî Abdülcebâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1974, s. 276, 282, 283; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 142-156; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 404; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 81-91; Sübkî, *Tabakât*, II, 38-39, 55, 61, 145, 147; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 284-285; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 62, 69, 72, 74, 77, 123, 124, 125, 126; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 155-159, 170, 180, 190, 302; İsmâ Muhammed Şebârû, *el-Kaza' ve'l-kuzat fi'l-İslâm: el-Aşrû'l-Abbâsî*, Beyrut 1983, s. 243-251; Fehmî Ced'ân, *el-Mihne*, Ammân 1989, s. 89-90, 92, 107, 219, 275-276; Hasan Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1990, s. 171-194; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 403.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İBN EBÛ FERVE

(bk. REBÎ b. YÛNUS).

İBN EBÛ HACELE

(ابن أبي حجلة)

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Ebî Bekr b. Abdilvâhid et-Tilimsânî (ö. 776/1375)

Mağribli şair ve edip.

725 (1325) yılında bugün Cezayir Devleti sınırları içinde kalan Tilimsân şehrinde, Ebû Hacele İakabıyla tanınan dedesi Abdülvâhid el-Mekenî'nin zâviyesinde doğdu. Küçük yaşta ailesiyle birlikte hacca gitti. Ailesi hac dönüşü Şam'a yerleşti. İlk tahsilini burada yapan İbn Ebû Hacele şiir ve edebiyatın yanı sıra tasavvufia da meşgul oldu. Daha sonra Kahire'ye yerleşti ve Kahire yakınındaki Mencek Tekkesi'nin şeyhi oldu. Hayatının geri kalan kısmını burada geçiren şair 776 (1375) yılında vebadan öldü.

Kaynakların fakih olarak da tanıttığı İbn Ebû Hacele vahdet-i vücûd düşüncesine karşı çıkmış, bu düşüncenin taraftarlarından şair İbnü'l-Fâriz'ı kasidelerinde Hz. Peygamber'in methine yer vermediği için eleştirmiştir. Onun kasidelerine yazdığı nazîrelerde Resûl-i Ekrem'i methetmiş ve bunları bir kitapta toplayarak öl-